

Hur ska vi förstå främlingsfientlighet?

av GUNILLA MARIA OLSSON

–Om vad den aktuella forskningen säger om människans förmåga att kritiskt kunna reflektera över sina egna värderingar.

Under de senaste decennierna har Sverige tagit emot ett ökat antal flyktingar. Längre tillbaka kom människor hit främst från våra nordiska grannländer men även från övriga Europa. Sedan ökade antalet flyktingar från Sydamerika under en period. Men det som skett därefter, under 1990-talet och framåt, är dels en generell ökning av antalet asylsökande, dels en förändring avseende deras ursprung. Allt fler har på senare tid kommit från Mellanöstern och från vissa utomeuropeiska länder i Asien och i Afrika. Det är människor med en helt annan kulturell bakgrund än vår.

Rasism i Sverige och Europa

Sedan Sverigedemokraterna kom in i riksdagen vid valet 2010, har främlingsfientliga krafter i samhället fått alltmer uppmärksamhet i medierna. Trots att flera skandaler har skakat partiet under hösten 2012 har opinionssiffrorna legat kvar på en stabil nivå upp emot 10 procent.

Denna situation är inte unik för vårt land. I boken *Europas skam – rasister på fram-marsch*, skriven av journalisten och författaren Lisa Bjurwald (Natur & Kultur 2011), skildras hur främlingsfientliga krafter breder ut sig och organiseras i flera europeiska länder. Boken visar på ett övertygande sätt att rasism måste tas på allvar.

Men medan främlingsfientliga partier mår ut de etniskt annorlunda som ett hot

mot ett mer homogent samhälle, så flyttar författaren fokus till en annan motsättning. I boken skapas en ny dikotomi som bygger på föreställningen om motsättningar mellan rasistiska grupper å ena sidan, och å andra sidan den majoritet av befolkningen som accepterar invandring och ser vårt ansvar för att ta emot och ge skydd åt människor på flykt undan krig och misär.

Mot slutet av Bjurwalds bok väcks förhoppningar om en analys av mekanismerna bakom främlingsfientlighet. Slutkapitlet har rubriken "Hur kan vi stoppa hatet?" Men dessvärre ger boken ingen fördjupad förståelse av de mekanismer som ger upphov till främlingsfientliga krafter. Framställningen är beskrivande och analysen saknas. Följden blir att boken permanentar en bild av att problemet gäller motsättningen mellan dem som antas ha en tolerant och vidsynt hållning, i kontrast till de främlingsfientliga gruppernas hat mot människor med utländsk härkomst.

Min ambition med den här artikeln är att gå tillbaka till grundproblemet. Jag skulle vilja formulera det som en fråga: varför uttrycker sig så många människor kritiskt och nedsättande om människor som i någon mening är olika dem själva?

Ett samtal med en forskare

För att närmare tränga in i och försöka förstå fenomenet främlingsfientlighet har jag tagit

kontakt med docent Nazar Akrami, forskare vid Institutionen för psykologi i Uppsala. Han har länge bedrivit forskning inom detta område, och det är huvudsakligen hans forskningsresultat som ligger till grund för det som framförs i denna artikel.

Han började studera psykologi 1997 men säger att dessa frågeställningar inte haft mycket utrymme inom psykologin under de gångna 10–15 åren. En person som dock bör nämnas i detta sammanhang är professor Torun Lindholm i Stockholm. Hon har bidragit till kunskapsutvecklingen på ett väsentligt sätt, bland annat genom studier i vittnespsykologi som visar hur fördomar färgar vår bild av andra människor.

I USA däremot har forskningen varit betydligt mer livaktig under de senaste 20–30 åren, men även längre tillbaka. Det beror antagligen på att USA har en helt annan historia med uttalade rasmotsättningar. I Sverige har vi haft ett mer homogent samhälle och det är säkert ett av skälen till att man inte sett behovet av denna typ av forskning. Sverigedemokraternas argumentation skulle förmodligen inte väcka samma uppmärksamhet i USA, eftersom det mångkulturella samhället och åtföljande problem varit välkända där sedan länge. Men man bör också komma ihåg att det finns regler i USA som begränsar vad som är tillåtet att säga om olika etniska grupper.

Nazar Akrami berättar att det också finns en annan anledning till att denna forskning fört en tynande tillvaro i Sverige. Nazar, och den forskargrupp han tillhör, har valt en ansats som inte är så populär. Det finns en utbredd uppfattning att främlingsfientlighet i första hand är ett socialt problem, men Nazar vill i stället lyfta fram personlighetspsykologiska faktorer. Rent generellt, även i USA, är det så att man i stor utsträckning fokuserar sociala förhållanden, medan de personlighetspsykologiska frågorna får mindre uppmärksamhet. Det märks till exempel vid internationella konferenser som kan ge mycket utrymme åt de mer populära förklaringarna som baseras på sociologiska modeller.

Att i stället utgå från personlighetspsykologiska teorier anses av vissa vara en mer pessimistisk ansats, eftersom den inte pekar på några enkla lösningar. Sådana aspekter kan även försvåra forskningsfinansieringen. Nu har det emellertid vänt och anslag från bland andra Vetenskapsrådet har tryggt möjligheten till fortsatt arbete med de teoretiska utgångspunkter som Nazar och hans forskargrupp valt.

Personlighetspsykologi och främlingsfientlighet

När man studerar personlighet brukar man använda en internationellt etablerad metod som går under beteckningen *the Big Five*. Man mäter människors personlighet/karaktärsdrag eller sätt att vara utifrån fem olika dimensioner. Man undersöker om en person är:

1. Öppen inför nya erfarenheter
2. Utåtriktad
3. Vänlig
4. Målmedveten
5. Känsломässig stabil

Dessa personlighetsdrag visar sig tidigt och bedöms därför vara medfödda tendenser att reagera på ett visst sätt. Och de egenskaper som är mest relevanta i detta sammanhang är vår benägenhet att vara öppna inför nya erfarenheter, samt om vi bemöter vår omgivning med ett vänligt sinne. Det är egenskaper som möjliggör ett civiliserat möte och en god kontakt mellan människor.

Forskning som fokuserar personlighetsdrag visar att i princip alla människor har mer eller mindre främlingsfientliga reaktioner, vilket innebär att detta fenomen alltid kommer att finnas i samhället. Även de som på ett medvetet plan uttrycker sig tolerant och positivt om människor med utländsk härkomst kan i experimentella studier ändå visa precis samma avståndstagande, som de som är öppet rasistiska eller negativa till personer som inte tillhör samma grupp som de själva.

Andra viktiga forskningsresultat

Om man har en grupp människor framför sig kan man förvänta att de i större eller mindre grad är främlingsfientliga. Vi kan säga att personligheten, såsom biologiskt bestämd, står för cirka 30–50 procent av variationen i vår benägenhet att reagera rasistiskt. Återstoden kan förklaras dels av sociala faktorer, såsom social norm och stereotypa föreställningar, dels av vilken uppfostran vi fått.

När vi talar om stereotypa föreställningar, så syftar vi på en naturlig funktion i vårt tänkande, att tolka det som är mångtydigt och delvis okänt utifrån redan etablerade föreställningar. Det är något som underlättar för oss i vardagen. Så kan vi till exempel generalisera en enskild individs beteende till att beteckna särdrag hos en hel grupp.

När det gäller uppfostran så vet man att kontakt mellan olika människor har en gynnsam effekt. Och barn är givetvis mer formbara om de tidigt får erfarenheter som motverkar förenklade, felaktiga och stereotypa förklaringar. Barn som lär känna varandra på ett personligt plan och som kanske delar intressen blir ju inte längre främmande för varandra.

Men det är viktigt att komma ihåg, att personligheten slår igenom så starkt. Därför kommer man inte till en hållbar lösning av rasismens problem bara genom att fokusera sociala faktorer.

Vilka slutsatser kan vi dra av forskningen?

En första slutsats blir just att acceptera forskningsresultaten, även om de inte är smickrande, åtminstone tills framtida forskning eventuellt visar något annat. Det betyder att vi alla bör bli medvetna om och erkänna våra tendenser att i större eller mindre utsträckning tänka och handla främlings-

fientligt. Då först kan man reflektera kring sina reaktioner. Och det är detta som leder framåt. I vardagen styrs vi ofta av automatiska reaktioner, men det är nödvändigt att ibland stanna upp och omvärdera sin första impuls. I samtal med andra bör man också granska vilka stereotypa föreställningar man har, öva sig i att bryta ett schablonmässigt tänkande och undvika generaliseringar.

Det är viktigt att skapa motivation för att utveckla ett medvetet förhållningssätt i frågor av moralisk karaktär, som har långtgående betydelse för vår sociala miljö. De människor som i sin personlighet är obenäma att öppna sig för det som är nytt och okänt och som dessutom har negativa förväntningar på andra, alltså inte utmärks av en spontan vänlighet, det är de som bäst behöver detta. Och då blir det alltså speciellt viktigt att hitta incitament till förändring.

AVSLUTNINGSVIS SKULLE JAG vilja anknyta till inledningen, nämligen att Sverigedemokraterna, som företräder en kritisk inställning till människor med utländsk bakgrund, har förhållandevis stort stöd. Mot bakgrund av de forskningsrön som docent Nazar Akrami har har förmedlat är detta inte så förvånande. Inom oss alla finns i större eller mindre grad en negativ inställning till människor som är olika oss själva. För somliga blir detta en utgångspunkt för politiskt ställningstagande, men för andra – och det är uppenbarligen det stora flertalet – är detta förmodligen knappt medvetet och i vart fall inte i överensstämmelse med deras politiska uppfattning.

Av detta kan vi dra slutsatsen att skillje- linjen i själva verket går mellan människors olika förmåga att kritiskt reflektera över sina värderingar och bedöma dessa utifrån en etisk måttstock.